

prof. dr hab. Jerzy Jarniewicz
Instytut Anglistyki
Uniwersytet Łódzki
jerzy.jarniewicz@uni.lodz.pl

**Opinia o dorobku naukowym dr Sylwii Janiny Wojciechowskiej
przedstawiona w sprawie o nadanie jej stopnia doktora habilitowanego
w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo**

1.

Za swoje główne osiągnięcie naukowe dr Wojciechowska uznaje monografię *Nostalgia as a Mode of Reflection in the Autobiographical Narratives of Joseph Conrad and Henry James*, która ukazała się w wydawnictwie Peter Lang w 2023 roku, w serii *Discontinuities. Toruń Studies in Language, Literature and Culture* redagowanej przez prof. Mirosławę Bucholtz, która, obok prof. Agnieszki Adamowicz-Pośpiech, była także jedną z recenzentek naukowych tej publikacji. Przedmiotem zainteresowania Autorki monografii jest sposób, w jaki kategoria nostalgii przejawia się prozie autobiograficznej dwóch związanych z przełomem modernistycznym anglojęzycznych pisarzy. Dostajemy więc pracę komparatystyczną, każde bowiem z jej trzech głównych zagadnień (poza rozdziałami teoretycznymi) – autobiografie jako obraz transformacji przełomu wieków, autobiografie a ich podmiot, wyróżniki formalne analizowanych tekstów - rozpatrywany jest na przykładzie twórczości Conrada i Jamesa, choć może precyzyjniej niż o komparatystyce byłoby powiedzieć o studium kontrastywnym, albowiem Autorka tropi i analizuje znaczące różnice w podejściu obu pisarzy do omawianych przez siebie tematów. Wybór tych akurat pisarzy do rozważań nad obecnością nostalgii w tekstach autobiograficznych wydaje się przemyślany i dobrze umotywowany. Są to autorzy, których łączy dość, by uwierzytelnić i sensownie poprowadzić badanie porównawcze: obaj są bowiem emigrantami, obaj w podobnym czasie stworzyli dzieła autobiograficzne, w których odnoszą się do utraconego domu, do kraju, z którego chcieli lub musieli wyjechać, obaj też znaleźli drugą ojczyznę w Anglii. Do porównań skłania także i to, że należą do tego samego nurtu literackiego, że tworzyli niemal równolegle, i że obaj urodzili się, mimo kilkunastoletniej różnicy, w połowie XIX wieku (autorka zresztą, nie bez racji, zawiesza tę różnicę; nie trzymając się porządku wyznaczonego przez daty urodzenia, każdą część pracy zaczyna od – młodszego - Conrada jako autora wcześniejszej autobiografii). Te podobieństwa pozwalają Autorce prześledzić ich autobiograficzną twórczość niejako równolegle w trzech ujętych tematycznie podstawowych rozdziałach pracy, ale tak że każdy z rozdziałów jest dwuczłonowym studium, poświęconym najpierw Conradowi, potem Jamesowi. Obie części każdego z tych rozdziałów są

zestawione jeśli nie na zasadzie przeciwieństwa, to na zasadzie różnicy: warto zwrócić na ten element uwagę przy lekturze książki. Mamy czasem zdecydowane przeciwstawienie w ujęciu obu pisarzy przez Autorkę, na przykład, gdy definiuje ona Conrada jako „osobę bezdomną”, Jamesa zaś jako postać „zakorzenioną”. W większości analiz, takie kontradiktoryjne przeciwstawienie ustępuje jednak miejsca nieopozycyjnej różnicy: np. w rozważaniach nad czasem, który u Conrada interpretuje jako „wieczną przeszłość”, u Jamesa zaś jako „przeszłość uobecnioną” (past [re]present[ed]); bądź też w rozdziale o formalnej stronie pism autobiograficznych, gdzie refleksji nad wpływami staropolskiej gawędy dostrzegalnymi w narracjach Conrada towarzyszy analiza Jamesowskiej preferencji do obrazów. Argumentacja jest tu konsekwentnie wsparta na wzajemnie niewykluczających się przeciwstawieniach, które dzięki pojęciu nostalgii, zostają przekroczone. Przenikające się perspektywy komparatystycznego ujęcia twórczości autobiograficznej obu pisarzy – porównawcza, kontrastyczna i uzupełniająca (albo inaczej: podobieństwo, przeciwieństwo, różnica) – świadczące o daleko idącym zniuansowaniu analiz Autorki, stanowią według mnie jeden z walorów recenzowanej książki. Widać tu różnicę w stosunku do wcześniejszej monografii (*Re)Visions of the Pastoral*, w której Autorka analizowała tytułową kategorię (konwencję pastoralną) za pomocą binarnych opozycji: miasto-wieś, sztuka-natura, życie-śmierć, niewinność-doświadczenie.

Innym niewątpliwym walorem monografii habilitacyjnej jest kompozycja: bardzo logiczna, przejrzysta i przemyślana, która zarazem jest jakby częścią jej argumentacji: układ materiału, jak i tytuły poszczególnych rozdziałów, nie są czymś zewnętrznym, ani czysto formalnym, ale wpisują się w wywód Autorki. Po dwóch rozdziałach teoretycznych, w których dr Wojciechowska omawia tytułowe pojęcia nostalgii i biografii, a które z uwagi na swoją wnikliwość i ekstensję mogłyby stanowić odrębne studium, dokonuje ona rozbicia tego drugiego terminu, poświęcając kolejne rozdziały pojęciom: bios, autos i graphe, wokół których koncentrują się jej analityczne rozważania nad autobiograficzną twórczością obu pisarzy. Każde z tych trzech greckich pojęć Autorka definiuje, a raczej redefiniuje dla potrzeb swojego wywodu, odwołując się między innymi do badań etymologicznych i semiotycznych, korzystając w tym także z wiedzy, jaką posiadała jako klasycystka.

Przykładem może być tu tytułowa nost/algia, której zapis mógłby wydawać się anachronizującą się już manierą, a która rozumiana jest tu właśnie etymologicznie, jako nowożytny termin złożony, na który składają się *nostos* (powrót) i *algos* (ból), co pozwala Autorce na ujęcie problemu nostalgii nie tylko jako trybu nadającego napięcie tekstom, ale też jako pojęciu wielowątkowemu, wewnątrznie pękniętemu, pokrewnemu zarówno sielance, jak i elegii (jest to przedmiotem zainteresowania badaczki także w artykule z 2021 roku, o którym piszę niżej). Zaproponowany przez dr Wojciechowską podział na „nostalgię prostą” i „nostalgię złożoną” porządkuje argumentację, jest jej autorską odpowiedzią na kłopotliwą wieloznaczność czy wręcz mglistość terminu, choć mglistości tej, oczywiście, całkowicie nie

eliminuje, pozwala spojrzeć na to zjawisko w oderwaniu od przypisywanego mu znaczenia emocjonalnego, do którego nostalgia jest najczęściej sprowadzana (godząc się być może na banał, przypomnę, że podstawowym sensem słowa, jaki rejestrują słowniki, jest stan emocjonalny określany jako „smutek” i „tęsknota”). Podział ten, z priorytetem bardzo wyraźnie nadanym nostalgii złożonej, wydaje mi się decyzją projektującą – dyrektywą badawczą, przekierowującą wysiłek interpretacyjny z rozważań nad emocjonalną wymową nostalgii na analizę różnorodnych uwikłań tej kategorii w siatce spokrewnionych z nią pojęć i historycznych kontekstów jej występowania.

Uważność, z jaką Autorka przygląda się stosowanym przez siebie terminom, ujawniająca się w jej sproblematyzowanych analizach etymologicznych, semantycznych i kulturowych, oraz w propozycjach rozróżnienia, czy redefiniowania spowinowaconych pojęć, widoczna jest nie tylko w jej analizie kategorii nostalgii. W rozważaniach w rozdziale 4, być może najciekawszym w monografii, dotyczącym wykorzenia i poświęconym w dużym stopniu pojęciu domu i ojczyzny, Habilitantka proponuje zróżnicowanie dwóch siostrzanych terminów: obok tradycyjnej, łacińskiej *patrii*, stawia greckie pojęcie *patris*, należące do „pojęć nieprzetłumaczalnych”, a mimo to użytecznych. Pierwsze z nich Autorka wiąże (z konieczności upraszczam jej wnikliwe rozważania) z koncepcją domu, drugie z ojcowizną, pierwsze z perspektywą narodową, drugie z osobistą. Budując taką „nieopozycyjną opozycję”, niewykluczające przeciwstawienie, Autorka znajduje dla scharakteryzowania postaw Conrada i Jamesa (a także dla opisu przejawiających się w ich prozie odmiennych typów nostalgii), dwie analogie ze starożytnej mitologii. Stanowisko Conrada opisuje tu postać Odyseusza, a Jamesa – Eneasz. Obaj antyczni bohaterowie to postaci „nostalgiczne”: wędrowcy – i wygnańcy, Odyseusz w niekończącym się powrocie do domu, Eneasz w poszukiwaniu nowego domu. Przyznam, że dr Wojciechowska zaimponowała mi tu swobodą poruszania się między tak odmiennymi, zdawałoby się, trybami argumentacji: od precyzyjnej czy wręcz technicznej analizy etymologicznej greckich i łacińskich terminów, od dogłębnego badania pojęć w ich wymiarze historycznym i synchronicznym, po odważnie sięgnięcie do wyrazistych, spersonifikowanych, przemawiających do wyobraźni ujęć metaforycznych, w których Conrad jest Odysem, a James Eneaszem. Tu znowu, jak widać, interesuje ją bardziej odmiennosc postaw obu pisarzy, niż narzucająca się, być może, binarność czy kontradiktoryjność: Eneasz nie jest zaprzeczeniem Odyseusza, Conrad nie jest kontr-Jamesem. Wspomnę tu jeszcze, że w rozdziale tym wyjaśnia się początkowo enigmatyczna dla mnie ilustracja na okładce książki, stylizowana na starogrecką sztukę, nawiązująca do opowieści o Odyseuszu.

Nigdzie nie jest to powiedziane wprost, ale autobiografia jako gatunek nie wyczerpuje się, oczywiście, w nostalgii, czy nost/algii. Nie musi się do niej sprowadzać – choć jako powrót do przeszłości, w tym do utraconego domu, którym może być własne dzieciństwo, czy kraj ojczysty, jest nieuchronnie, niejako z definicji, nostalgiczna. To, że w monografii Autorka opisuje nostalgię akurat w prozie autobiograficznej,

że w tej ostatniej tropi nostalgiczną modalność, jest więc zasadnym wyborem. Trafnym zresztą także i z tego powodu, że nost/algia to nie tylko istotny wymiar pisarstwa autobiograficznego, ale też, co wykazała dr Wojciechowska, a co dla mnie istotniejsze, klucz do jego interpretacji – to język opisu tego pisarstwa, owocna perspektywa badawcza oświetlająca wiele jego ważnych aspektów. Nic dziwnego, że pojęcie nost/alгии pozwala ciekawie sproblematyzować klasyczne tematy tej literatury, np. tzw. temat międzynarodowy w twórczości Jamesa. Odkrycie tych interpretacyjnych mocy pojęcia nost/alгии, czy choćby przypomnienie o nich, wykazanie użyteczności tego pojęcia w badaniach nad literaturą czasów nam niemal współczesnych, to kolejny walor recenzowanej monografii.

Czytając z zaciekawieniem studium dr Wojciechowskiej, nie do końca gotów byłem zaakceptować rozważania z początku rozdziału 5, który w zamierzeniach Autorki ma dotyczyć aspektów formalnych omawianej prozy. Autorka zaczyna rozdział od przypomnienia tezy Russella Perkina (dość akcydentalnie przez niego rzuconej), że Conrad i James należą do grupy „formalistów” („a larger group of literary aesthetic formalists”), ale na udowodnienie tej tezy posiłkuje się bardzo ogólnikowymi i wrażeniowymi określeniami Stephena Spendera: to „sztuka wyrafinowanej fikcji”, czyli fikcji, w której wykorzystana jest „poetycka metoda reprezentacji”, w której „wrażliwość na językową trafność wraz z troską o styl i obrazowanie doprowadzają do stworzenia eleganckiej prozy” (s. 155). Te rozważania odbiegają od charakteryzujących się wysoką precyzją innych fragmentów monografii: czym bowiem jest owa „poetycka metoda”? czy poetyckość przywołana jest tu w Jakobsonowskim sensie? czy mamy może rozumieć, że sprowadza się ona do czegoś tak banalnego jak „elegancja”? Przytoczony na tej samej stronie cytat z Jamesa nic o wyróżnikach takiego „poetyckiego stylu” nie mówi, jest bowiem zapisem do cna wrażeniowym. Zagadnienia formalne, którym poświęcony jest ten rozdział, Autorka definiuje także jako „text-internal complexities” w opozycji do „text-external facets”, co w analizie tekstów literackich wydaje się dość arbitralnym i mało weryfikowalnym rozróżnieniem. I czy rzeczywiście gawęda należy do tych pierwszych, mimo że Autorka skupia się na społecznym i kulturowym znaczeniu tego gatunku literackiego, na zdefiniowaniu jego miejsca w polskim *imaginarium*, raczej niż na jego formalnych wyznacznikach? Niemniej omówienie prozy autobiograficznej Conrada jako prozy słowa mówionego, prozy głosu raczej niż litery, jest tu dobrze umotywowane i przekonujące – można by dodać, że jest to cecha nie tylko analizowanych tekstów wspomnieniowych tego pisarza, bo przecież w *Jądrze ciemności* mamy opowieść jak najbardziej mówioną, którą bez ryzyka można nazwać gawędą – najnowszy przekład tej powieści, przekład Magdy Heydel, do tej gawędziarskiej formy świadomie zresztą nawiązuje, wyróżniając się tym spośród kilku innych, powstałych w ostatnich latach przekładów.

Monografia dr Wojciechowskiej to ambitna, oryginalna i wykazująca samodzielność Autorki praca, w której Habilitantka z jednej strony kontynuuje swoje dotychczasowe zainteresowania, odwołując się do wcześniejszych badań nad problematyką konwencji pastoralnej czy literaturą brytyjskiego

modernizmu, a z drugiej strony – znakomicie to terytorium, na którym udowodniła już swoje kompetencje, rozszerza, zajmując się problemem nostalgii w pisarstwie autobiograficznym. Monografia ta to przykład twórczej, poszukującej kontynuacji badań komparatystycznych, przynoszącej nowatorskie ujęcia i istotnie przyczyniającej się do rozwoju dziedziny. Do tej książki doprowadziły Autorkę nie tylko jej własne, dotychczasowe dokonania i znajomość rozległej literatury przedmiotu, ale też umiejętne połączenie kompetencji, które zdobyła jako klasycystka (jest magistrem filologii klasycznej) i anglistka (dyplom z filologii angielskiej i włoskiej uzyskany na Uniwersytecie w Stuttgarcie). W efekcie dostaliśmy rzecz nie tylko na wielu poziomach i dla wielu z nas odkrywczą, ale też niezwykle pożyteczną.

2.

Poza monografią za swoje najważniejsze osiągnięcie dr Wojciechowska uznała artykuł, „*Nostos, Nostalgia and Pastoral in Twentieth-Century British Prose Fiction*”, który ukazał się w 2021 roku w wydawanym przez Uniwersytet w Illinois periodyku, *Papers on Language and Literature*. Fragmenty tego artykułu, zawierające rozpoznania teoretyczne, znalazły się w monografii i dla jej czytelnika będą brzmieć znajomo. Podobnie jak w swojej książce Autorka omawia tu najpierw ewolucję pojęcia nostalgii i dokonuje przeglądu stanowisk typologicznych w studiach nad tym pojęciem i jego relacją z konwencją pastoralną, łączy te dwie kategorie („nostalgia konotuje pastoralizm” – napisze o tym wprost). Choć nostalgia wiązana jest także z elegią, jako pojęcie zawierające w sobie element bólu czy niepokoju, Autorka wybiera do analizy pastoralną odmianę nostalgii z jej koncepcją powrotu, omawiając ją na przykładzie czterech powieści brytyjskich okresu modernizmu: *The Golden Age* Kennetha Grahame’a, *Posłaniec* L.P. Hartleya, *Do latarni morskiej* Virginii Woolf i *Return of the Soldier* Rebeki West. Okres ten nie został przypadkowo wybrany: jak bowiem dokumentuje to dr Wojciechowska, nostalgia spowinowana z konwencją pastoralną jest odpowiedzią na momenty transformacji, kryzysu, a w szczególności wojny. We wspomnieniowej prozie Grahame’a, opublikowanej pod koniec XIX wieku, na kilka lat przed wybuchem drugiej wojny burskiej, Autorka dostrzega idealizującą, czy eskapistyczną nostalgię, która nie prowadzi do krytyki społecznej, w *Posłańcu* sielankowa ewokacja dzieciństwa, z wojną burską w tle, służy przewartościowaniu przeszłości, ilustrując przejście do nostalgii refleksyjnej i ironicznej. Powieść Woolf jest kolejną powieścią powrotu, z wojną w tle, jednak, w interpretacji dr Wojciechowskiej, zasadniczą rolę odgrywa tu nie tyle nostos, co algos: powieść reprezentuje więc w tym ujęciu, w przeciwieństwie do dwu poprzednich, elegijną modalność nostalgii. Jest to elegijność swoista, towarzyszy jej bowiem niepozobawiona krytycznego zmysłu ironia w opisie relacji z postacią ojca. I wreszcie, osadzona w realiach pierwszej wojny światowej, powieść West, która w prezentacji

Habilitantki, staje się przykładem ponownej medykalizacji terminu nostalgia. Cztery powieści, cztery odmienne ujęcia nostalgii, potwierdzające funkcjonalność tego pojęcia w analizach literaturoznawczych.

Artykuł dr Wojciechowskiej porządkuje wiedzę na temat nostalgii i jej relacji z konwencją pastoralną. Wskazuje na jej czasowe, przestrzenne i emocjonalne komponenty, na współzależność tych komponentów w siostrzanych procesach nadawania przestrzeni temporalnego charakteru i, odwrotnie, ujmowania czasu w kategoriach przestrzennych. Odwołując się do etymologii, proponuje krytyczne uściślenie obu pojęć i kontrastuje terminy im bliskoznaczne. W stosunku do późniejszej monografii, w której powracają teoretyczne rozpoznania Autorki, podstawowym walorem artykułu jest egzemplifikacja dokonanych analiz terminologicznych w omówieniach konkretnych powieści. Artykuł potwierdza wysokie kompetencje literaturoznawcze dr Wojciechowskiej, jest także dowodem na to, że Habilitantka swoją wiedzę potrafi przekazać w sposób klarowny i precyzyjny zarazem.

3.

Dorobek naukowy Habilitantki, od czasu uzyskania doktoratu, to 20 artykułów naukowych i rozdziałów w monografiach. Są to w zdecydowanej większości publikacje krajowe, albo edycje powstające pod redakcją polskich badaczy. W dorobku mieści się, i na szczególną uwagę zasługuje, także monografia z 2017 roku, *(Re)Visions of the Pastoral in Selected British and American post-Romantic Fiction* – jest to publikacja doktoratu dr Wojciechowskiej, w którym Autorka przyjrzała się formom obecności konwencji pastoralnej w zaskakująco szerokim historycznie wyborze angielskojęzycznych powieści, od prozy George Eliot po *Arcadię* Jima Crace'a z 1992 roku. Odrębne miejsce w jej dorobku zajmuje zredagowana przez nią (współ z Aeddaniem Shaw) monografia wieloautorska *Colossus. How Shakespeare still bestrides the cultural and literary world* wydana w Krakowie w 2018 roku, w której Habilitantka zamieściła artykuł o pastoralnych nawiązaniach szekspirowskich w jednej z powieści Hardy'ego. Tematycznie dorobek naukowy dr Wojciechowskiej opublikowany po uzyskaniu przez nią stopnia doktora jest bogaty i zróżnicowany, choć dominują tu prace skoncentrowane na badaniach nad literaturą brytyjskiego modernizmu, stąd artykuły o twórczości Conrada, Henry'ego Jamesa, D.H. Lawrence'a, Virginii Woolf, czy L.P. Hartleya; są tu także prace o prozie wiktoriańskiej (Thomas Hardy), o powieściach Tolkiena (trzy szkice w monografiach wieloautorskich), czy wreszcie dwa artykuły wychodzące poza obszar literatury angielskiej, a poświęcone prozie Jacka Kerouaca. Na jedenaście artykułów opublikowanych w monografiach wieloautorskich pięć podejmuje tematykę pastoralną – można je potraktować jako wieloletnią pracę badawczą i koncepcyjną, której zwieńczeniem jest książkowa monografia. Tematyka ta wraca także w artykułach opublikowanych w czasopiśmie

naukowych, a towarzyszy jej często temat nostalgii. Prace poświęcone twórczości Josepha Conrada, opublikowane w monografiach i czasopismach, a także w specjalistycznych publikacjach zagranicznych, pozwalają z kolei przypisać dr Wojciechowską do stosunkowo niewielkiej grupy polskich anglistów conradystów. Planowana publikacja rozdziału w prestiżowym tomie studiów nad Conradem, *Routledge Companion to Joseph Conrad*, świadczy o międzynarodowym uznaniu conradologicznego dorobku Habilitantki.

Aktywność naukowa dr Wojciechowskiej przejawiała się także w uczestniczeniu w konferencjach. Po uzyskaniu doktoratu Habilitantka wzięła udział w 27 konferencjach, z czego 7 to konferencje zagraniczne (m.in. na uniwersytecie w Barcelonie). Przeglądając tytuły wygłoszonych referatów, widzę tu przede wszystkim prezentacje dotyczące twórczości Jamesa i Conrada. Dr Wojciechowska wygłaszała też wykłady gościnne w Polsce i za granicą (Niemcy), choć na szczególną, jak sądzę uwagę, zasługuje jej wykład wygłoszony dla członków Towarzystwa Conradowskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim z 2022 roku, potwierdzający jej rosnącą pozycję wśród polskich conradystów.

4.

Stwierdzam, że przedstawiony mi do oceny dorobek naukowy dr Sylwii Janiny Wojciechowskiej, a w szczególności monografia naukowa *Nostalgia as a Mode of Reflection in the Autobiographical Narratives of Joseph Conrad and Henry James*, stanowi znaczny wkład w rozwój nauk humanistycznych w dziedzinie literaturoznawstwa, a tym samym spełnia zarówno pod względem merytorycznym, jak i ilościowym, wymagania stawiane w procedurze habilitacyjnej. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie dr Wojciechowskiej do dalszych etapów postępowania w sprawie nadania jej stopnia naukowego doktora habilitowanego.

Jerzy Jarniewicz

Łódź, 19.01.2024